

SAMUEL P.
HUNTINGTON

Η
ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ
ΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

*και ο ανασχηματισμός της
παγκόσμιας τάξης*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΗΛΙΑ ΡΙΖΟΘΑΝΑΣΗ

*«Η Σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης
είναι πλέον ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία της νέας εποχής».*

Patrick Healy, The Boston Globe

SAMUEL P. HUNTINGTON

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ
ΚΑΙ Ο ΑΝΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΤΑΞΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΗΛΙΑ ΡΙΖΟΘΑΝΑΣΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες

Σειρά «Κόσμος»

Διεύθυνση σειράς: Σώτη Τριανταφύλλου

Samuel P. Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*

Τίτλος πρωτοτύπου: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*

Μετάφραση: Σήλια Ριζοθανάση

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Επιμέλεια μετάφρασης, διορθώσεις: Γιάννης Δ. Αντωνόπουλος

Σελιδοποίηση: ΦΑΣΜΑ ΑΦΟΙ Καπένη Κ. & Α. Ο.Ε.

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© 1996, Samuel P. Huntington

Copyright© για το προοίμιο, Zbigniew Brzezinski, 2011

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα, 2016

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις Simon & Schuster, Νέα Υόρκη, 1996

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα (χωρίς σημειώσεις του συγγραφέα) από τις εκδόσεις Terzo Books, Αθήνα, 1998

Πρώτη έκδοση της παρούσας μετάφρασης (αναθεωρημένης και βελτιωμένης, με προσθήκη των σημειώσεων του συγγραφέα) από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 2017

K.E.T. A452 K.E.Π. 357/17 ISBN 978-960-16-6891-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Κατάλογος εικονογραφήσεων: πίνακες, διαγράμματα, χάρτες</i>	12
<i>Προοίμιο (από τον Zbigniew Brzezinski)</i>	15
<i>Πρόλογος</i>	17

I

ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

1. Η νέα εποχή στην παγκόσμια πολιτική	23
Εισαγωγή: σημαίες και πολιτισμική ταυτότητα	23
Ένας πολυπολικός, πολυπολιτισμικός κόσμος	25
Άλλοι κόσμοι;	35
Συγκρίνοντας τους κόσμους: ρεαλιστική απόδοση, απλούστευση και προβλέψεις	44
2. Οι πολιτισμοί στην ιστορία και στη σύγχρονη εποχή	50
Η φύση των πολιτισμών	50
Οι σχέσεις μεταξύ των πολιτισμών	60
3. Ένας παγκόσμιος πολιτισμός; Εκσυγχρονισμός και δυτικοποίηση	70
Παγκόσμιος πολιτισμός: οι διάφορες σημασίες	70
Παγκόσμιος πολιτισμός: οι πηγές.	83
Η Δύση και ο εκσυγχρονισμός	85
Οι αντιδράσεις απέναντι στη Δύση και στον εκσυγχρονισμό	91

II

Η ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

4. Η εξασθένηση της Δύσης: δύναμη, κουλτούρα και ιθαγενής κουλτούρα	103
--	-----

Η δυτική δύναμη: κυριαρχία και παρακμή	103
Η ιθαγενής κουλτούρα: οι μη δυτικές κουλτούρες και η αναβίωσή τους	116
La Revanche de Dieu: η εκδίκηση του Θεού	121
5. Οικονομία, δημογραφία και οι πολιτισμοί που προκαλούν	131
Η ασιατική επιβεβαίωση	132
Η Ισλαμική Αναβίωση	140
Μεταβαλλόμενες προκλήσεις.	154

III

Η ΑΝΑΤΕΛΛΟΥΣΑ ΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

6. Η αναδιαμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής με βάση την κουλτούρα	159
Αναζητώντας διστακτικά τις ομαδοποιήσεις: η πολιτική της ταυτότητας.	159
Κουτλούρα και οικονομική συνεργασία.	166
Η δομή των πολιτισμών.	172
Διχασμένες χώρες: η αποτυχία της πολιτισμικής μεταβολής	177
7. Κράτη πυρήνες, ομόκεντροι κύκλοι και πολιτισμική τάξη	199
Πολιτισμοί και τάξη	199
Οριοθετώντας τη Δύση	201
Η Ρωσία και οι γειτονικές της χώρες.	210
Η μεγάλη Κίνα και η σφαίρα της κοινής ευημερίας.	215
Ισλάμ: συνείδηση χωρίς συνοχή	224

IV

ΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

8. Η Δύση και ο υπόλοιπος κόσμος: διαπολιτισμικά ζητήματα	233
Η δυτική παγκοσμιότητα	233
Η διάδοση των όπλων.	237
Ανθρώπινα δικαιώματα και δημοκρατία	246
Μετανάστευση	254
9. Η παγκόσμια πολιτική των πολιτισμών.	266

Κράτη πυρήνες και συγκρούσεις στα πολιτισμικά σύνορα	266
Το ισλάμ και η Δύση	269
Ασία, Κίνα και Αμερική	280
Πολιτισμοί και κράτη πυρήνες: αναδυόμενες συμμαχίες	309
10. Από τους μεταβατικούς πολέμους στους πολέμους των πολιτισμικών συνόρων	319
Μεταβατικοί πόλεμοι: από το Αφγανιστάν στον Περσικό Κόλπο. . .	319
Χαρακτηριστικά των πολέμων κατά μήκος των πολιτισμικών συνόρων	327
Τα συμπτώματα: τα αιματοβαμμένα σύνορα του ισλάμ.	331
Οι αιτίες: ιστορία, δημογραφία και πολιτική	337
11. Η δυναμική των πολέμων κατά μήκος των πολιτισμικών συνόρων	347
Ταυτότητα: η άνοδος της πολιτισμικής συνείδησης	347
Πολιτισμική συσπείρωση: οι συγγενικές χώρες και η διασπορά . . .	355
Η παύση των πολέμων στα πολιτισμικά σύνορα	382

V

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

12. Η Δύση, οι πολιτισμοί και ο πολιτισμός.	397
Ανανέωση της Δύσης;	397
Η Δύση στον κόσμο	406
Πολιτισμικός πόλεμος και τάξη	411
Τα κοινά στοιχεία του πολιτισμού	419
Σημειώσεις	425
Ευρετήριο	461

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η Σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης είναι ένα σπουδαίο έργο. Έχει επαναπροσδιορίσει τις παγκόσμιες ανακατατάξεις που αντιμετωπίζουμε και προσφέρει ένα καινούριο λεξιλόγιο για την ερμηνεία των νέων προβληματισμών του ολοένα και πιο συμπιεσμένου κόσμου μας. Δεν είναι να απορεί κανείς ότι οι απόψεις του Samuel Huntington, που αρχικά προκάλεσαν έκπληξη, θεωρούνται μία συναρπαστική ανάλυση των τεκτονικών αλλαγών στη σχέση μεταξύ θρησκείας, κουλτούρας και πολιτικής και που δικαιοματικά έχει αποκτήσει μία θέση μεταξύ των λίγων πραγματικά επιφανών έργων που προσφέρουν τις απαραίτητες εις βάθος γνώσεις για την κατανόηση των διεθνών σχέσεων στην εποχή μας.

Και δεν είναι να απορεί κανείς ότι η Σύγκρουση προκάλεσε όχι μόνο θαυμασμό για το σαρωτικό εύρος της και το αξιολογικό βάθος της αλλά επίσης (και κυρίως στην αρχή) και την ακαδημαϊκή δυσπιστία λόγω της υπέρβασης των παραδοσιακών διαχωριστικών γραμμών που διέπουν τις κοινωνικές επιστήμες: προκάλεσε, επίσης, απόπειρες να αμφισβητηθούν οι προσωπικές αξίες του Huntington ή να εκμεταλλευτούν τις απόψεις του για χάρη ακραίων σκοπών. Ο αριθμός των διεθνών αναγνώστων του βιβλίου αποτελεί απόδειξη ότι ικανοποίησε, με τον πιο διορατικό τρόπο από οτιδήποτε άλλο στις κοινωνικές επιστήμες, μία ευρέως διαδεδομένη ανάγκη για μία περιεκτική αντίληψη της παραγμένης ιστορικής πραγματικότητας που ζούμε.

Πριν προχωρήσω όμως παρακάτω, θα ήθελα να αποκαλύψω στον αναγνώστη δύο προσωπικά θέματα. Ο Samuel Huntington και εγώ υπήρξαμε στενοί φίλοι σχεδόν σε όλη μας τη ζωή. Αποφοιτήσαμε μαζί από το Χάρβαρντ και ξεκινήσαμε μαζί την ακαδημαϊκή μας καριέρα. Δεν ήμασταν μόνο εμείς στενοί φίλοι, ήταν και οι γυναίκες μας. Όταν ο Sam έφυγε από το Χάρβαρντ και πήγε στο Κολούμπια με έπεισε να τον ακολουθήσω. Οι δρόμοι μας χώρισαν όταν αποφάσισε να επιστρέψει στο Χάρβαρντ, ενώ εγώ παρέμεινα στο Κολούμπια. Παρ' όλα αυτά, καταφέραμε να γράψουμε ένα βιβλίο μαζί και αργότερα ήρθε μαζί μου στον Λευκό Οίκο, όπου διεύθυνε μία εκτεταμένη στρατηγική μελέτη για τον αμερικανοσοβιετικό ανταγωνισμό για παγκόσμια υπεροχή, η οποία επηρέασε σημαντικά τις προεδρίες του Κάρτερ και του Ρίγκαν.

Δεύτερον, παρόλο που ήμασταν φίλοι, διαφωνούσαμε περιστασιακά. Ομολογώ ότι όταν πρωτοδημοσιεύθηκε η μεγαλεπίβολη θεωρία του ως άρθρο τον Ιούλιο του 1993 στο *Foreign Affairs* ήμουν δύσπιστος. Όπως και σε κάποιους άλλους, μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση η φιλόδοξη ευρύτητα του άρθρου, αλλά από την άλλη με προβληματίσε αυτό που ερμήνευσα ως μία υπονοούμενη επιβολή ενός ιστορικά συνολικού και πνευματικά σαρωτικού πλαισίου πάνω στην περίπλοκη δυναμική των εθνικιστικών, θρησκευτικών και κοινωνικών συγκρούσεων σε έναν κόσμο που είναι πλέον μοναδικά αλληλοεξαρτώμενος. Μετά τη συμμετοχή μου όμως σε περαιτέρω συζητήσεις μεταξύ του Sam και μερικών άλλων επικριτών του, και κυρίως αφότου διάβασα το βιβλίο όταν εκδόθηκε, οι επιφυλάξεις μου εξανεμίστηκαν. Συνειδητοποίησα ότι η μεγαλεπίβολη θεωρία του και η συνολική του σύνθεση προσφέρουν οξυδερκείς παρατηρήσεις απαραίτητες για την κατανόηση των σύγχρονων διεθνών σχέσεων αλλά και για τη δυνατότητα να τις διαμορφώσουμε με έξυπνο τρόπο.

Θα ήθελα να τονίσω αυτό το τελευταίο σημείο. Το βιβλίο του Huntington προσφέρει, εκτός της καταπληκτικής ερμηνείας της πολυπλοκότητας των πολιτικών εξελίξεων, την κύρια διανοητική βάση για την ανάπτυξη πολιτικών τακτικών που δεν εμπεριέχουν ούτε μια άφρονα παθητική παράδοση σε έναν απλουστευτικό ιστορικό ντετερμινισμό ούτε κάποιον παράφορο εναγκαλισμό της πολιτισμικής σύγκρουσης ως αναπόφευκτου ηθικού προστάγματος της εποχής μας. Δεν προκαλεί εντύπωση ότι κάποιοι από τους υποστηρικτές αυτών των ακραίων θέσεων ξελογιάστηκαν μετά την 11η Σεπτεμβρίου από το εγερτήριο σάλπισμα που σε επίπεδο κοινής γνώμης συρρίκνωσε τις δύσκολα προσπελάσιμες πολιτισμικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Αμερική στο απλό σλόγκαν: «Εμείς αγαπάμε την ελευθερία, αυτοί μισούν την ελευθερία». Και δεν είναι να απορεί κανείς ότι τα συμπεράσματα για την πολιτική τακτική στα οποία οδήγησε αυτή η απλουστευμένη και δημαγωγική θέση είχε αυτοκαταστροφικές συνέπειες όταν εφαρμόστηκε στην πραγματική ζωή.

Η αλήθεια είναι ότι η *Σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, όσον αφορά τις επιπτώσεις στην πολιτική τακτική, αποτελεί μία σημαντική προειδοποίηση. Περίπου μία δεκαετία πριν την 11η Σεπτεμβρίου, το μήνυμα του Huntington ήταν ότι στον πολιτικά αφυπνισμένο κόσμο που ζούμε η συνειδητοποίησή μας για τις υποχρεώσεις των διάφορων πολιτισμών απαιτεί –όπως άλλωστε απαιτούν και τα πυρηνικά όπλα με τη χωρίς προηγούμενο κλίμακα του κινδύνου– να βασιζόμαστε σε διασταυρούμενες πολιτισμικές συμμαχίες που στηρίζονται σε αμοιβαίο ορθολογισμό, σεβασμό και εγκράτεια για να μπορέσουμε να διαχειριστούμε τις σχέσεις μεταξύ των εθνών. Γι' αυτόν τον λόγο το έργο του Huntington είναι όχι μόνο διανοητικά πρωτοποριακό αλλά και πολιτικά σοφό.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το καλοκαίρι του 1993 το περιοδικό *Foreign Affairs* δημοσίευσε ένα άρθρο μου με τίτλο «Η σύγκρουση των πολιτισμών;». Η σύνταξη του περιοδικού ισχυρίστηκε ότι, στα τρία χρόνια που ακολούθησαν, το άρθρο αυτό προκάλεσε περισσότερες συζητήσεις από οποιοδήποτε άλλο είχαν δημοσιεύσει από τη δεκαετία του 1940. Αναμφίβολα, προκάλεσε περισσότερες συζητήσεις από οποιοδήποτε άλλο άρθρο είχα γράψει εγώ. Έγιναν δέκτες αντιδράσεων και σχολίων από όλες τις γωνιές της Γης. Άλλοι εντυπωσιάστηκαν, μαγεύτηκαν, εξοργίστηκαν, φοβήθηκαν, ενώ άλλοι προβληματίστηκαν με τη θέση μου ότι η σύγκρουση μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών θα αποτελέσει την κεντρική και, κυρίως, την πιο επικίνδυνη διάσταση της ανατέλλουσας παγκόσμιας πολιτικής. Αν μη τι άλλο, το άρθρο άγγιξε μία ευαίσθητη χορδή των ανθρώπων κάθε πολιτισμού.

Το ενδιαφέρον, οι συζητήσεις αλλά και οι παρερμηνείες που προκάλεσε το άρθρο με ώθησαν να εμβαθύνω στο θέμα. Ένας εποικοδομητικός τρόπος να θέτει κανείς ερωτήματα είναι να κάνει μία υπόθεση. Το άρθρο ήταν μία προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση, παρόλο που το ερωτηματικό στον τίτλο του αγνοήθηκε από τους περισσότερους ανθρώπους. Το παρόν βιβλίο έχει στόχο να δώσει μία πληρέστερη, ουσιαστικότερη και πιο καλά τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα του άρθρου. Εδώ επιχειρώ να αναπτύξω, να συμπληρώσω και να προσδιορίσω ακριβέστερα τα θέματα που παρουσιάζονται στο άρθρο, καθώς και να αναπτύξω περισσότερο αρκετές ιδέες και θέματα που θίχτηκαν ελάχιστα, αν όχι καθόλου. Σε αυτά περιλαμβάνονται η έννοια των πολιτισμών, το ζήτημα ενός παγκόσμιου πολιτισμού, η σχέση εξουσίας και κουλτούρας, η μεταβαλλόμενη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των πολιτισμών, η πολιτισμική ιθαγένεια των μη δυτικών κοινωνιών, η πολιτική δομή των πολιτισμών, οι συγκρούσεις που προκαλούνται από την παγκοσμιοποίηση της Δύσης, η μουσουλμανική μαχητικότητα και η διεκδικητικότητα της Κίνας, καθώς και οι αντιδράσεις και οι προσπάθειες εξισορρόπησης της ανόδου της Κίνας, οι αιτίες και η δυναμική των πολέμων, το μέλλον της Δύσης και των παγκόσμιων πολιτισμών. Ένα σημαντικό θέμα, στο οποίο όμως δεν αναφέρθηκα καθόλου στο άρθρο, είναι η κρίσιμη επίδραση της πληθυσμιακής ανάπτυξης στην αποσταθεροποίηση και στην ισορροπία των δυνάμεων. Ένα άλλο σημαντικό θέμα που δε σχολίασα στο

άρθρο περιλαμβάνεται στον τίτλο του βιβλίου καθώς και στην τελευταία πρότασή του: «[...] η σύγκρουση των πολιτισμών αποτελεί τη μεγαλύτερη απειλή για την παγκόσμια ειρήνη, αλλά μία διεθνής τάξη βασισμένη στους πολιτισμούς αποτελεί την καλύτερη εγγύηση για την αποτροπή ενός παγκόσμιου πολέμου».

Αυτό το βιβλίο δεν προτίθεται να αποτελέσει δοκίμιο κοινωνικών επιστημών. Αντιθέτως, φιλοδοξεί να αποτελέσει μία ερμηνεία για την εξέλιξη της παγκόσμιας πολιτικής μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Φιλοδοξεί, επίσης, να προσφέρει ένα σύστημα οργάνωσης, ένα παράδειγμα (paradigm) για την ερμηνεία της παγκόσμιας πολιτικής, που θα ωφελήσει όχι μόνο τους μελετητές αλλά και τους πολιτικούς αναλυτές. Η αξία του βιβλίου δεν έγκειται στο ότι εξηγεί όλα όσα συμβαίνουν στην παγκόσμια πολιτική σκηνή – προφανώς όχι. Η αξία του έγκειται στο ότι αποτελεί ένα ουσιαστικό όχημα με τη συνδρομή του οποίου μπορούμε να ερμηνεύσουμε τις διεθνείς εξελίξεις καλύτερα απ' ό,τι με κάποιο άλλο παράδειγμα. Επιπλέον, ας μην ξεχνάμε ότι κανένα παράδειγμα δεν είναι αιωνίως έγκυρο. Παρόλο που η πολιτισμική προσέγγιση είναι χρήσιμη για την κατανόηση της παγκόσμιας πολιτικής στα τέλη του 20ού αιώνα και στις αρχές του 21ου, δεν είναι απαραίτητο ότι θα ήταν εξίσου χρήσιμη στα μέσα του 20ού αιώνα ή ότι θα ισχύει και στα μέσα του 21ου αιώνα.

Τον Οκτώβριο του 1992 εξέθεσα στην Ουάσιγκτον για πρώτη φορά τις απόψεις που περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο, σε μία διάλεξη στο American Enterprise Institute. Αργότερα η εργασία μου συμπεριλήφθηκε σε μία ευρύτερη μελέτη υπό την αιγίδα του Olin Institute με τίτλο «Το μεταβαλλόμενο περιβάλλον ασφαλείας και τα αμερικανικά εθνικά συμφέροντα», που πραγματοποιήθηκε με την ευγενική χορηγία του ιδρύματος Smith Richardson. Μετά τη δημοσίευση του άρθρου συμμετείχα σε αμέτρητα σεμινάρια και συζητήσεις για τη «σύγκρουση» σε πανεπιστημιακούς, κυβερνητικούς, επιχειρηματικούς και άλλους κύκλους από όλη την Αμερική. Επιπλέον, είχα την τύχη να συμμετάσχω σε συζητήσεις για το άρθρο και την κεντρική του ιδέα σε πολλές άλλες χώρες, όπως Αργεντινή, Βέλγιο, Κίνα, Γαλλία, Γερμανία, Μεγάλη Βρετανία, Κορέα, Ιαπωνία, Λουξεμβούργο, Ρωσία, Σαουδική Αραβία, Σιγκαπούρη, Νότια Αφρική, Ισπανία, Σουηδία, Ελβετία και Ταϊβάν. Μέσω αυτών των συζητήσεων ήρθα σε επαφή με όλους τους πολιτισμούς εκτός από τον ινδουιστικό. Ωφελήθηκα αφάνταστα από τις οξυδερκείς παρατηρήσεις και απόψεις όλων όσων συμμετείχαν στις συζητήσεις. Το 1994 και το 1995 δίδαξα ένα μάθημα στο Χάρβαρντ για τη φύση της μεταψυχροπολεμικής εποχής και διαπίστωσα ότι τα κριτικά σχόλια των φοιτητών μου προσέφεραν ένα επιπλέον ερέθισμα. Συνολικά, η δουλειά μου έχει ωφεληθεί πάρα πολύ από το εκπληκτικό περιβάλλον του Ινστιτούτου Στρατηγικών Σπουδών John M. Olin και του Κέντρου Διεθνών Σχέσεων του Χάρβαρντ.

Ο Michael C. Desch, ο Robert O. Keohane, ο Fareed Zakaria και ο R. Scott Zimmerman διάβασαν το χειρόγραφο και προσέφεραν σημαντικά σχόλια για την ουσία και τη δομή. Κατά τη συγγραφή του βιβλίου ο Scott Zimmerman παρείχε επίσης την απαραίτητη ερευνητική υποστήριξη. Χωρίς τη δραστήρια, εξει-

δικευμένη και αφοσιωμένη βοήθειά του δε θα κατόρθωνα ποτέ να τελειώσω το βιβλίο εγκαίρως. Οι προπτυχιακοί μας βοηθοί, ο Peter Jun και η Christiana Briggs συνέβαλαν εποικοδομητικά. Η Grace de Magistris δακτυλογράφησε τα πρώτα τμήματα του χειρογράφου, ενώ η Carol Edwards, με μεγάλη αφοσίωση και εξαιρετική αποτελεσματικότητα, ξαναδακτυλογράφησε το χειρόγραφο τόσες φορές, που θα πρέπει να θυμάται απέξω μεγάλα τμήματά του. Η Denise Shannon και η Lynn Cox, από τον εκδοτικό οίκο Georges Borchardt, καθώς και ο Robert Asahina, ο Robert Bender και η Johanna Li, από τον εκδοτικό οίκο Simon & Schuster, με ενθουσιασμό και επαγγελματισμό κατηύθυναν την εκδοτική διαδικασία. Είμαι αφάνταστα ευγνώμων σε όλους εκείνους που με βοήθησαν να υλοποιήσω αυτό το βιβλίο. Με βοήθησαν να το βελτιώσω, ωστόσο φέρω την ευθύνη για τις ατέλειες που παραμένουν.

Η οικονομική υποστήριξη των ιδρυμάτων John M. Olin και Smith Richardson κατέστησε δυνατή τη δουλειά μου γι' αυτό το βιβλίο. Χωρίς τη βοήθειά τους η ολοκλήρωση του βιβλίου θα είχε καθυστερήσει χρόνια. Τους είμαι ευγνώμων γι' αυτή τους την υποστήριξη. Παρόλο που άλλα ιδρύματα εστιάζουν την προσοχή τους σε εσωτερικά κυρίως θέματα, τα ιδρύματα Olin και Smith Richardson αξίζουν θερμά συγχαρητήρια, γιατί διατηρούν αμείωτο το ενδιαφέρον τους για μελέτες που αφορούν τον πόλεμο, την ειρήνη, την εθνική αλλά και τη διεθνή ασφάλεια.

S. P. H.

Η ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Εισαγωγή: σημαίες και πολιτισμική ταυτότητα

Στις 3 Ιανουαρίου 1992 Ρώσοι και Αμερικανοί μελετητές συναντήθηκαν σε μία αίθουσα συνεδριάσεων ενός κυβερνητικού κτιρίου στη Μόσχα. Δύο εβδομάδες νωρίτερα η Σοβιετική Ένωση είχε πάψει να υπάρχει και η Ρωσική Ομοσπονδία έγινε ανεξάρτητη χώρα. Ως εκ τούτου, το άγαλμα του Λένιν, που μέχρι πρότινος στόλιζε την αίθουσα, είχε εξαφανιστεί. Στη θέση του τοποθετήθηκε η σημαία της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Το μόνο πρόβλημα, όπως παρατήρησε ένας Αμερικανός, ήταν ότι η σημαία είχε τοποθετηθεί ανάποδα. Μόλις ενημερώθηκαν οι Ρώσοι, γρήγορα και διακριτικά διόρθωσαν το λάθος κατά τη διάρκεια του πρώτου διαλείμματος.

Η εποχή μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε μάρτυρας πολλών δραματικών αλλαγών στην ταυτότητα των λαών καθώς και στα σύμβολα αυτής της ταυτότητας. Η παγκόσμια πολιτική άρχισε να προσδιορίζεται εκ νέου λαμβάνοντας υπόψιν τα πολιτισμικά δεδομένα. Οι αναποδογυρισμένες σημαίες έγιναν σύμβολο της μεταβατικής περιόδου, ενώ όλο και περισσότερο οι σημαίες ανεμίζουν ψηλά, καθώς οι Ρώσοι αλλά και οι άλλοι λαοί κινητοποιούνται και παρελαύνουν πίσω από αυτά τα σύμβολα της καινούριας τους πολιτισμικής ταυτότητας.

Στις 18 Απριλίου 1994 δύο χιλιάδες άτομα συγκεντρώθηκαν στο Σαράγεβο κρατώντας τις σημαίες της Σαουδικής Αραβίας και της Τουρκίας. Το γεγονός ότι κρατούσαν αυτές τις σημαίες και όχι των Ηνωμένων Εθνών, του ΝΑΤΟ ή των ΗΠΑ, δήλωνε ξεκάθαρα στον κόσμο ότι οι διαδηλωτές ταυτίζονταν με τους μουσουλμάνους. Δήλωνε ξεκάθαρα ποιους θεωρούν πραγματικούς φίλους τους.

Στις 16 Οκτωβρίου 1994 στο Λος Άντζελες 70.000 άνθρωποι «μέσα σε μία θάλασσα από μεξικάνικες σημαίες» πραγματοποίησαν πορεία διαμαρτυρίας

για την Πρόταση 187, που αν ψηφιζόταν θα στερούσε πολλές κοινωνικές παροχές από παράνομους μετανάστες και τα παιδιά τους. Γιατί «ενώ κρατούν τη μεξικάνικη σημαία, απαιτούν αυτή η χώρα να τους παρέχει δωρεάν εκπαίδευση;» αναρωτήθηκαν ορισμένοι παρατηρητές. «Θα έπρεπε να κρατούν την αμερικάνικη σημαία». Πράγματι, δύο εβδομάδες αργότερα ακόμα περισσότεροι διαδηλωτές βγήκαν στους δρόμους κρατώντας την αμερικάνικη σημαία, ανάποδα όμως. Αυτές οι επιδείξεις σημαίων εξασφάλισαν την υπερψήφιση της Πρότασης 187, που εγκρίθηκε από το 59% των ψηφοφόρων της Καλιφόρνιας.

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή οι σημαίες έχουν μεγάλη σημασία, όπως άλλωστε και άλλα σύμβολα πολιτισμικής ταυτότητας, όπως ο σταυρός, η ημισέληνος, ακόμα και τα καλύμματα κεφαλής. Η κουλτούρα και η πολιτισμική ταυτότητα έχουν μεγάλη σημασία για πολλούς ανθρώπους. Οι άνθρωποι ανακαλύπτουν νέες αλλά συχνά παλιές ταυτότητες, κρατούν νέες αλλά συχνά παλιές σημαίες, και πορεύονται σε πολέμους με νέους αλλά συχνά παλιούς εχθρούς.

Αυτή τη ζοφερή άποψη για τη νέα εποχή στην παγκόσμια πολιτική εξέφρασε εύγλωττα ο Βενετσιάνος εθνικιστής και δημαγωγός στο μυθιστόρημα του Michael Dibdin *Η νεκρή λίμνη (Dead Lagoon)*: «Δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν αληθινοί φίλοι χωρίς αληθινούς εχθρούς. Αν δε μισούμε αυτό που δεν είμαστε, δε θα μπορούσαμε να αγαπήσουμε αυτό που είμαστε. Αυτές είναι οι παλιές αλήθειες, που επώδυνα ανακαλύπτουμε εκ νέου μετά από έναν αιώνα συναισθηματικής υποκρισίας. Αυτοί που τις αρνούνται αρνούνται την οικογένειά τους, την κληρονομιά τους, την κουλτούρα τους, τα αναφαίρετα δικαιώματά τους, τελικά τους ίδιους τους εαυτούς τους. Δε θα τους συγχωρέσουμε εύκολα». Δυστυχώς, οι πολιτικοί και οι μελετητές δεν μπορούν να αγνοήσουν αυτή την αλήθεια που περικλείουν αυτές οι παλιές παραδοχές. Οι λαοί που αναζητούν ταυτότητα και ανακαλύπτουν εκ νέου τον εθνικό τους χαρακτήρα χρειάζονται εχθρούς, και η δυνητικά πιο επικίνδυνη εχθρότητα αναπτύσσεται κατά μήκος της «συνοριακής γραμμής» μεταξύ των μεγαλύτερων πολιτισμών του κόσμου.

Η κεντρική ιδέα αυτού του βιβλίου είναι ότι η κουλτούρα και οι συνυφασμένες με αυτήν ταυτότητες, που με την ευρύτερη έννοια αποτελούν και πολιτισμικές ταυτότητες, διαμορφώνουν τα πρότυπα της συνοχής, της διάσπασης και της σύγκρουσης στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Τα πέντε μέρη στα οποία χωρίζεται αυτό το βιβλίο εμβαθύνουν περισσότερο σε αυτά τα θέματα.

Πρώτο μέρος: Για πρώτη φορά στην ιστορία η παγκόσμια πολιτική είναι ταυτόχρονα πολυπολική και πολυπολιτισμική. Ο εκσυγχρονισμός διαφέρει από τη δυτικοποίηση και δε συνεπάγεται έναν παγκόσμιο πολιτισμό ούτε επιφέρει τη δυτικοποίηση των μη δυτικών κοινωνιών.

Δεύτερο μέρος: Η ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των πολιτισμών μεταβάλλεται· η επιρροή της Δύσης εξασθενεί. Οι ασιατικοί πολιτισμοί επεκτείνουν την οικονομική, στρατιωτική και πολιτική τους δύναμη. Το ισλάμ εκρήγνυται δημογραφικά με αποσταθεροποιητικές συνέπειες για τις ίδιες τις μουσουλμανικές χώρες καθώς και όσες γειτονεύουν μαζί τους. Γενικά, οι μη δυτικοί πολιτισμοί επιβεβαιώνουν εκ νέου την αξία της δικής τους κουλτούρας.

Τρίτο μέρος: Ανατέλλει μία παγκόσμια τάξη πραγμάτων που βασιζέται στους πολιτισμούς. Οι κοινωνίες που έχουν συγγενή κουλτούρα συνεργάζονται μεταξύ τους. Οι προσπάθειες να μετακινηθούν κοινωνίες από τον έναν πολιτισμό στον άλλο δε σημειώνουν επιτυχία. Οι χώρες συσπειρώνονται γύρω από τις χώρες ηγέτες ή τις χώρες πυρήνες του πολιτισμού τους.

Τέταρτο μέρος: Οι οικουμενικές βλέψεις της Δύσης τη φέρνουν αντιμέτωπη με άλλους πολιτισμούς, κυρίως με το ισλάμ και την Κίνα. Σε τοπικό επίπεδο οι πόλεμοι κατά μήκος των «συνοριακών γραμμών» μεταξύ των πολιτισμών, κυρίως μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων, προκαλούν «συμμαχίες συγγένειας», τον κίνδυνο κλιμάκωσης και κατ' επέκταση εμποδίζουν τις προσπάθειες των κρατών πυρήνων να σταματήσουν αυτούς τους πολέμους.

Πέμπτο μέρος: Η επιβίωση της Δύσης εξαρτάται αφενός από το κατά πόσο οι Αμερικανοί επιβεβαιώνουν εκ νέου τη δυτική τους ταυτότητα, αφετέρου από τους ίδιους τους δυτικούς και από το αν θα δεχτούν ότι ο πολιτισμός τους είναι μοναδικός αλλά όχι παγκόσμιος, καθώς και από το αν θα ενωθούν για να ανανεώσουν και να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους απέναντι στις μη δυτικές κοινωνίες. Η αποφυγή ενός παγκόσμιου πολέμου των πολιτισμών εξαρτάται από το αν οι ηγέτες του κόσμου θα αποδεχτούν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της παγκόσμιας πολιτικής και θα συνεργαστούν για να τον διατηρήσουν.

Ένας πολυπολιτικός, πολυπολιτισμικός κόσμος

Κατά τη διάρκεια της μεταψυχροπολεμικής εποχής, και για πρώτη φορά στην ιστορία, η παγκόσμια πολιτική απέκτησε χαρακτήρα πολυπολιτικό και πολυπολιτισμικό. Στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας η επαφή μεταξύ των πολιτισμών υπήρξε ή διακεκομμένη ή σχεδόν απουσίαζε. Με την είσοδο στη σύγχρονη εποχή, γύρω στο 1500 μ.Χ., η παγκόσμια πολιτική απέκτησε δύο διαστάσεις. Για παραπάνω από τετρακόσια χρόνια τα εθνικά κράτη της Δύσης – η Βρετανία, η Γαλλία, η Ισπανία, η Αυστρία, η Πρωσία, η Γερμανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλα – αποτελούσαν ένα πολυπολιτικό διεθνές σύστημα μέσα στον δυτικό πολιτισμό, ανταγωνίζονταν και πολεμούσαν μεταξύ τους. Ταυτόχρονα, τα δυτικά κράτη επεκτείνονταν, κατα-

κτούσαν, αποίκιζαν ή επηρέαζαν αποφασιστικά περιοχές που ανήκαν σε κά-
θε άλλο πολιτισμό (Χάρτης 1.1). Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η
παγκόσμια πολιτική έγινε διπολική και ο κόσμος χωρίστηκε σε τρία μέρη.
Μία ομάδα κυρίως πλούσιων και δημοκρατικών κοινωνιών με επικεφαλής
τις Ηνωμένες Πολιτείες έλαβαν μέρος σε έναν ιδεολογικό, πολιτικό, οικονο-
μικό και, μερικές φορές, στρατιωτικό ανταγωνισμό με μία ομάδα λίγο φτω-
χότερων κομμουνιστικών κοινωνιών με επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση. Κα-
τά το μεγαλύτερο μέρος αυτή η σύγκρουση διεξήχθη στον Τρίτο Κόσμο,
εκτός των δύο αυτών στρατοπέδων· σε χώρες συχνά φτωχές, με πολιτική
αστάθεια, που πρόσφατα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους και ισχυ-
ρίζονταν ότι ήταν αδέσμευτες (Χάρτης 1.2).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο κομμουνιστικός κόσμος κατέρρευσε
και μαζί του το ψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα. Στον μεταψυχροπολεμι-
κό κόσμο οι σημαντικότερες διαφορές μεταξύ των λαών δεν είναι πια ιδεο-
λογικές, πολιτικές και οικονομικές. Είναι διαφορές κουλτούρας. Οι λαοί και
τα έθνη προσπαθούν να απαντήσουν στο πιο βασικό ερώτημα που αντιμε-
τωπίζουν οι άνθρωποι: Ποιοι είμαστε; Και απαντούν με τον τρόπο που πα-
ραδοσιακά συνήθιζαν να απαντούν οι άνθρωποι, κάνοντας δηλαδή αναφο-
ρά στα πράγματα που έχουν σημασία γι' αυτούς. Οι άνθρωποι ορίζουν τον
εαυτό τους σε σχέση με τους προγόνους τους, τη θρησκεία, τη γλώσσα, την
ιστορία, τις αξίες, τα έθιμα και τους θεσμούς. Ταυτίζονται με ομάδες που
προσδιορίζονται με βάση την κουλτούρα: φυλές, εθνοτικές ομάδες, θρησκευ-
τικές κοινότητες, έθνη και, σε ευρύτερο πεδίο, πολιτισμούς. Οι άνθρωποι
χρησιμοποιούν την πολιτική όχι μόνο για να προωθούν τα συμφέροντά τους,
αλλά επίσης για να ορίσουν την ταυτότητά τους. Γνωρίζουμε ποιοι είμαστε
μόνο όταν γνωρίζουμε ποιοι δεν είμαστε και, συχνά, όταν ξέρουμε ποιους
έχουμε εναντίον μας.

Τα εθνικά κράτη παραμένουν πρωταγωνιστές των διεθνών σχέσεων. Η
συμπεριφορά τους διαμορφώνεται, όπως και στο παρελθόν, από την επιδί-
ωξη της δύναμης και του πλούτου, αλλά και από τις πολιτισμικές προτιμή-
σεις και διαφορές. Οι σημαντικότερες ομάδες κρατών δεν είναι πια τα τρία
μπλοκ του Ψυχρού Πολέμου, αλλά οι επτά ή οκτώ μεγάλοι πολιτισμοί του
κόσμου (Χάρτης 1.3). Οι μη δυτικές κοινωνίες, ειδικά στην ανατολική Ασία,
αναπτύσσουν τον οικονομικό τους πλούτο και δημιουργούν τη βάση για ενι-
σχυμένη στρατιωτική δύναμη και πολιτική επιρροή. Καθώς αυξάνονται η
δύναμή τους και η αυτοπεποίθησή τους, οι μη δυτικές κοινωνίες επιβεβαι-
ώνουν όλο και περισσότερο τις δικές τους πολιτισμικές αξίες και απορρί-
πτουν αυτές που τους «επιβλήθηκαν» από τη Δύση. Το «διεθνές σύστημα
του 21ου αιώνα» σχολίασε ο Χένρυ Κίσινγκερ «θα περιλαμβάνει τουλάχισ-
τον έξι μεγάλες δυνάμεις –τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη, την Κίνα,

την Ιαπωνία, τη Ρωσία και πιθανώς την Ινδία— καθώς και μία πλειάδα μεσαίων και μικρών χωρών».¹ Οι έξι μεγάλες δυνάμεις του Κίσιπινγκερ ανήκουν σε πέντε πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς· επιπλέον υπάρχουν σημαντικά ισλαμικά κράτη που η στρατηγική τους θέση, οι μεγάλοι πληθυσμοί τους ή και τα αποθέματα πετρελαίου που διαθέτουν καθιστούν βαρύνουσα τη σημασία τους για τις παγκόσμιες υποθέσεις. Σε αυτό τον καινούριο κόσμο η τοπική πολιτική είναι η πολιτική της εθνικότητας, ενώ η παγκόσμια πολιτική είναι η πολιτική των πολιτισμών. Ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων αντικαταστάθηκε από τη σύγκρουση των πολιτισμών.

Σε αυτόν τον καινούριο κόσμο οι σημαντικότερες και πιο επικίνδυνες συγκρούσεις δε θα είναι μεταξύ κοινωνικών τάξεων, πλούσιων και φτωχών, ή άλλων οικονομικών ομάδων που ορίζονται διαφορετικά, αλλά μεταξύ των λαών που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές οντότητες. Φυλετικοί πόλεμοι και εθνοτικές συγκρούσεις θα σημειωθούν στο εσωτερικό των πολιτισμών. Η βία όμως μεταξύ κρατών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς έχει τη δυνατότητα να κλιμακωθεί, καθώς άλλα κράτη και ομάδες από αυτούς τους πολιτισμούς συσπειρώνονται για να υποστηρίξουν τις «συγγενικές τους χώρες».² Η αιματηρή σύγκρουση των φυλών στη Σομαλία δεν αποτελεί απειλή για μία ευρύτερη σύγκρουση. Η αιματηρή σύγκρουση των φυλών στη Ρουάντα έχει συνέπειες για την Ουγκάντα, το Ζαΐρ και το Μπουρούντι αλλά όχι για άλλες χώρες. Όμως οι αιματηρές συγκρούσεις των πολιτισμών στη Βοσνία, τον Καύκασο, την κεντρική Ασία ή το Κασμίρ μπορούν να μετατραπούν σε μεγαλύτερους πολέμους. Στη γιουγκοσλαβική σύγκρουση η Ρωσία προσέφερε διπλωματική υποστήριξη στους Σέρβους, ενώ η Σαουδική Αραβία, η Τουρκία, το Ιράν και η Λιβύη προσέφεραν χρήματα και όπλα στους Βόσνιους, όχι για λόγους ιδεολογίας ή πολιτικής ισχύος ή εξαιτίας οικονομικών συμφερόντων, αλλά για λόγους πολιτισμικής συγγένειας. «Οι συγκρούσεις που σχετίζονται με την κουλτούρα» παρατήρησε ο Βάτσλαβ Χάβελ «αυξάνονται και είναι πιο επικίνδυνες σήμερα από οποιαδήποτε άλλη φορά στην ιστορία». Ο Ζακ Ντελόρ συμφωνεί ότι «οι μελλοντικές συγκρούσεις θα οφείλονται σε διαφορές κουλτούρας και όχι σε οικονομικούς ή ιδεολογικούς λόγους».³ Και οι πιο επικίνδυνες από αυτές τις συγκρούσεις είναι εκείνες που γίνονται κατά μήκος των «συνοριακών γραμμών» μεταξύ των πολιτισμών.

Στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο η κουλτούρα αποτελεί ταυτόχρονα διαχωριστική γραμμή και ενοποιητική δύναμη. Άνθρωποι χωρισμένοι από την ιδεολογία αλλά ενωμένοι από την κουλτούρα επαναπροσεγγίζονται, όπως έκαναν, για παράδειγμα, η πρώην Ανατολική και Δυτική Γερμανία, και όπως αρχίζουν να κάνουν η Βόρεια και Νότια Κορέα, καθώς και η Κίνα με την Ταϊβάν και το Χονγκ Κονγκ. Κοινωνίες ενωμένες λόγω ιδεολογίας ή ιστορικών

συνθηκών, αλλά χωρισμένες πολιτισμικά, ή διαλύονται, όπως συνέβη με τη Σοβιετική Ένωση, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βοσνία, ή υπόκεινται σε έντονες πιέσεις, όπως η Ουκρανία, η Νιγηρία, το Σουδάν, η Ινδία, η Σρι Λάνκα και πολλές άλλες χώρες. Οι χώρες με συγγενή κουλτούρα συνεργάζονται οικονομικά και πολιτικά. Οι διεθνείς οργανισμοί που στηρίζονται σε χώρες με κοινή πολιτισμική βάση, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι πολύ πιο επιτυχημένοι από τους οργανισμούς που προσπαθούν να υπερβούν τις επιμέρους κουλτούρες. Για σαράντα πέντε χρόνια το Σιδηρούν Παραπέτασμα ήταν η κεντρική διαχωριστική γραμμή της Ευρώπης. Αυτή η γραμμή έχει μετατοπιστεί μερικές εκατοντάδες μίλια ανατολικά. Είναι, τώρα, η γραμμή που χωρίζει τους λαούς της δυτικής χριστιανισμένης, από τη μια, και τους μουσουλμανικούς και ορθόδοξους λαούς, από την άλλη.

Οι φιλοσοφικές παραδοχές, οι κυρίαρχες αξίες, οι κοινωνικές σχέσεις, τα έθιμα και η γενική άποψη για τη ζωή διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των πολιτισμών. Η αναζωογόνηση της θρησκείας στις περισσότερες περιοχές του κόσμου ενισχύει αυτές τις πολιτισμικές διαφορές. Τα διαφορετικά είδη κουλτούρας αλλάζουν και η φύση της επιρροής τους στην πολιτική και την οικονομία διαφοροποιείται από περίοδο σε περίοδο. Ωστόσο, οι βασικές διαφορές στην πολιτική και οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των πολιτισμών έχουν σαφώς να κάνουν με τις διαφορές κουλτούρας. Για παράδειγμα, η οικονομική επιτυχία της ανατολικής Ασίας πηγάζει από την κουλτούρα της περιοχής, όπως επίσης και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες της ανατολικής Ασίας στη δημιουργία σταθερών, δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων. Η ισλαμική κουλτούρα εξηγεί κατά μεγάλο μέρος την αποτυχία της δημοκρατίας στο μεγαλύτερο τμήμα του μουσουλμανικού κόσμου. Οι εξελίξεις στις μετακομμουνιστικές κοινωνίες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης διαμορφώνονται από τις πολιτισμικές τους ταυτότητες. Οι κοινωνίες που έχουν δυτική χριστιανική κληρονομιά αναπτύσσονται οικονομικά και ακολουθούν μία δημοκρατική πολιτική πορεία. Αντιθέτως, η προοπτική οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης στις ορθόδοξες χώρες είναι αμφίβολη, ενώ η προοπτική για τις μουσουλμανικές δημοκρατίες είναι ζοφερή.

Η Δύση είναι και θα παραμείνει για πολλά χρόνια ο ισχυρότερος πολιτισμός. Παρ' όλα αυτά, η δύναμή της σε σχέση με τους άλλους πολιτισμούς φθίνει. Καθώς η Δύση προσπαθεί να επιβεβαιώσει τις αξίες της, να προστατεύσει τα συμφέροντά της, οι μη δυτικές κοινωνίες έρχονται αντιμέτωπες με ένα δίλημμα. Μερικές επιχειρούν να μιμηθούν τη Δύση και να συνταχθούν μαζί της. Ενώ άλλες, κομφουκιανικές και ισλαμικές, κοινωνίες επιχειρούν να επεκτείνουν την οικονομική και τη στρατιωτική τους δύναμη, για να αντισταθούν και να «εξισοροπήσουν» τη δύναμη της Δύσης. Συνεπώς, ο κεντρικός άξονας της μεταψυχροπολεμικής πολιτικής σκηνής είναι η αλληλεπίδρα-

ση της δύναμης και της κουλτούρας της Δύσης με την κουλτούρα και τη δύναμη των μη δυτικών πολιτισμών.

Συνοφίζοντας, ο μεταψυχροπολεμικός κόσμος αποτελείται από επτά ή οκτώ μεγάλους πολιτισμούς. Τα κοινά σημεία κουλτούρας και οι διαφορές διαμορφώνουν τα συμφέροντα, τους ανταγωνισμούς και τις σχέσεις των κρατών. Οι σημαντικότερες χώρες του κόσμου προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι τοπικές συγκρούσεις με τις μεγαλύτερες πιθανότητες να εξελιχθούν σε ευρύτερους πολέμους είναι οι συγκρούσεις μεταξύ ομάδων και κρατών από διαφορετικούς πολιτισμούς. Το κυρίαρχο μοντέλο πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Τα θέματα κλειδιά στη διεθνή ημερήσια διάταξη αφορούν τις πολιτισμικές διαφορές. Η δύναμη της επί μακρόν κυρίαρχης Δύσης μετατοπίζεται τώρα στους μη δυτικούς πολιτισμούς. Η παγκόσμια πολιτική έχει γίνει πολυπολική και πολυπολιτισμική.

Άλλοι κόσμοι;

Χάρτες και παραδείγματα. Αυτή η εικόνα μίας μεταψυχροπολεμικής πολιτικής σκηνής που διαμορφώνεται από παράγοντες που σχετίζονται με την κουλτούρα και από αλληλεπιδράσεις μεταξύ κρατών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς είναι υπεραπλουστευμένη. Παραβλέπει πολλές παραμέτρους, ενώ διαστρεβλώνει και συγκαλύπτει κάποιες άλλες. Παρ' όλα αυτά, αν θέλουμε να σκεφτούμε σοβαρά για τον κόσμο και να δράσουμε αποτελεσματικά μέσα σε αυτόν, οφείλουμε να έχουμε στα χέρια μας έναν απλουστευμένο χάρτη της πραγματικότητας, μία θεωρία, μία ιδέα, ένα μοντέλο, ένα παράδειγμα (paradigm). Χωρίς αυτά τα διανοητικά εργαλεία υπάρχει μόνο, όπως είπε ο William James, «σύγχυση». Η διανοητική και επιστημονική πρόοδος, όπως απέδειξε ο Thomas Kuhn στο κλασικό πλέον έργο του *The Structure of Scientific Revolutions*, συνίσταται στην αντικατάσταση ενός παραδείγματος που αδυνατεί ολοένα και περισσότερο να εξηγήσει τα καινούρια γεγονότα, ή γεγονότα που ανακαλύπτονται εκ νέου, με ένα καινούριο παράδειγμα που όμως λαμβάνει υπόψιν του αυτά τα γεγονότα με ικανοποιητικό τρόπο. Ο Kuhn γράφει ότι «μία θεωρία, για να μπορέσει να γίνει αποδεκτή ως παράδειγμα, πρέπει να φαντάζει καλύτερη από τις ανταγωνιστικές θεωρίες, αλλά στην πραγματικότητα δε χρειάζεται, και για την ακρίβεια ποτέ δεν μπορεί, να ερμηνεύσει όλα τα γεγονότα που αντιμετωπίζει».⁴ Ο John Lewis Gaddis πολύ σοφά παρατήρησε πως «για να βρει κανείς τον δρόμο του σε έναν άγνωστο τόπο χρειάζεται κάποιου είδους χάρτη. Η χαρτογραφία, όπως άλλωστε και η ίδια η αντίληψη, αποτελεί μία απαραίτητη απλούστευση, που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε πού βρισκόμα-

στε και προς ποια κατεύθυνση πορευόμαστε». Και συνεχίζει λέγοντας ότι η εικόνα του Ψυχρού Πολέμου ως ανταγωνισμού μεταξύ υπερδυνάμεων ήταν ένα τέτοιο μοντέλο, που αρχικά αναπτύχθηκε από τον Χάρρυ Τρούμαν ως «μία άσκηση γεωπολιτικής χαρτογραφίας, όπου το διεθνές τοπίο απεικονιζόταν με τρόπο κατανοητό από όλο τον κόσμο, η οποία, κατ' επέκταση, προετοίμασε το έδαφος για μία πιο περίπλοκη στρατηγική ανάσχεσης που θα ακολουθούσε σύντομα». Οι απόψεις και οι θεωρίες αιτιώδους συνάφειας για τον κόσμο είναι απαραίτητοι οδηγοί της διεθνούς πολιτικής.⁵

Για σαράντα χρόνια φοιτητές αλλά και επαγγελματίες των διεθνών σχέσεων σκέφτονταν και ενεργούσαν σύμφωνα με το υπεραπλουστευμένο και ταυτόχρονα πολύ χρήσιμο ψυχροπολεμικό παράδειγμα των παγκόσμιων σχέσεων. Αυτό το παράδειγμα δεν μπορούσε να ερμηνεύσει ότι συνέβαινε στην παγκόσμια σκηνή. Υπήρχαν πολλές ανωμαλίες (anomalies), για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Kuhn, ενώ πολλές φορές το παράδειγμα τύφλωνε τους μελετητές και τους πολιτικούς μπροστά σε σπουδαίες εξελίξεις, όπως η σινοσοβιετική ρήξη λόγου χάρη. Παρ' όλα αυτά, ως απλό μοντέλο παγκόσμιας πολιτικής μπορούσε να ερμηνεύσει πιο σημαντικά φαινόμενα απ' ό,τι άλλα μοντέλα: αποτελούσε, επίσης, ένα σημαντικό αφετηριακό σημείο για την κατανόηση των διεθνών σχέσεων. Έγινε αποδεκτό σχεδόν παγκοσμίως και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική μας σκέψη για δύο γενιές.

Τα απλουστευμένα παραδείγματα και οι χάρτες είναι απαραίτητα για την ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Από τη μία μεριά, μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε θεωρίες ή μοντέλα και να τα χρησιμοποιήσουμε συνειδητά για να κατευθύνουμε τη συμπεριφορά μας. Από την άλλη, μπορούμε να αρνηθούμε την ανάγκη μας για τέτοιου είδους οδηγούς και να υποθέσουμε ότι θα δρούμε μόνο σύμφωνα με «αντικειμενικά» στοιχεία αντιμετωπίζοντας κάθε περίπτωση χωριστά. Αν υποθέσουμε κάτι τέτοιο όμως, κοροϊδεύουμε τους εαυτούς μας. Γιατί στο πίσω μέρος του μυαλού μας υπάρχουν κρυμμένες παραδοχές, προκαταλήψεις και σχήματα, που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα, τα δεδομένα που επιλέγουμε να παρατηρήσουμε και το πώς κρίνουμε τη σημασία τους και την αξία τους. Χρειαζόμαστε μοντέλα που θα μας δίνουν τη δυνατότητα:

- να ταξινομούμε και να γενικεύουμε την πραγματικότητα·
- να κατανοούμε τις σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ των φαινομένων·
- να αναμένουμε και, με λίγη τύχη, να μπορούμε να προβλέπουμε τις μελλοντικές εξελίξεις·
- να διακρίνουμε το σημαντικό από το ασήμαντο·
- να προσδιορίζουμε σε ποιο μονοπάτι πρέπει να πορευθούμε για να πραγματοποιήσουμε τους στόχους μας.

Κάθε μοντέλο ή χάρτης παραμένει έννοια αφηρημένη και θα είναι πιο χρήσιμο σε κάποιες περιπτώσεις απ' ό,τι σε κάποιες άλλες. Ένας οδικός χάρτης, λόγου χάρη, μας δείχνει πώς να οδηγήσουμε από το σημείο Α στο σημείο Β, αλλά δε θα ήταν καθόλου χρήσιμος αν πετάγαμε με αεροπλάνο, γιατί τότε θα χρειαζόμαστε έναν χάρτη που να δείχνει τα αεροδρόμια, τους ραδιοφάρους, τους αεροδιάδρομους και την τοπογραφία. Χωρίς χάρτη όμως θα χαθούμε. Όσο πιο λεπτομερής είναι ένας χάρτης, τόσο πιο καλά αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Ωστόσο, ένας εξαιρετικά λεπτομερής χάρτης δε θα μπορούσε να είναι χρήσιμος για πολλούς λόγους. Αν επιθυμούμε να πάμε από μία μεγάλη πόλη σε μία άλλη μέσω της εθνικής οδού, δε χρειαζόμαστε έναν χάρτη με πληροφορίες που δεν έχουν σχέση με την εθνική οδό και όπου οι εθνικοί δρόμοι είναι χαμένοι σε έναν κυκεώνα επαρχιακών δρόμων. Ένας χάρτης, από την άλλη, που έχει μόνο την εθνική οδό, θα περιόριζε την πραγματικότητα και συνεπώς θα περιόριζε και την ικανότητά μας να βρούμε εναλλακτικούς δρόμους, αν η εθνική οδός είχε κλείσει λόγω κάποιου δυστυχήματος. Εν ολίγοις, χρειαζόμαστε έναν χάρτη που να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα και να την απλουστεύει ταυτόχρονα, με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούνται οι σκοποί μας. Πολλοί χάρτες ή παραδείγματα της παγκόσμιας πολιτικής αναπτύχθηκαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Ένας κόσμος: Ευφορία και αρμονία. Αυτό το παράδειγμα στηριζόταν στην υπόθεση ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα σημάωνει και το τέλος σημαντικών συγκρούσεων στην παγκόσμια σκηνή και ταυτόχρονα την ανατολή ενός σχετικά αρμονικού κόσμου. Η πιο ευρέως συζητημένη άποψη αυτού του μοντέλου ήταν «το τέλος της ιστορίας», που αναπτύχθηκε από τον Francis Fukuyama.* «Μπορεί να γινόμαστε μάρτυρες» υποστήριξε ο Fukuyama «του τέλους της ιστορίας αυτής καθαυτήν: δηλαδή του τέλους της ιδεολογικής εξέλιξης της ανθρωπότητας και της παγκοσμιοποίησης της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελικού σταδίου της ανθρώπινης μορφής διακυβέρνησης». Κάποιες συγκρούσεις μπορεί να συμβούν σε διάφορα σημεία του Τρίτου Κόσμου, συμπλήρωσε ο Fukuyama, αλλά η παγκόσμια σύγκρουση έχει τελειώσει, και όχι μόνο στην Ευρώπη. «Είναι κυρίως στον κόσμο εκτός Ευρώπης» που έχουν σημειωθεί οι μεγάλες αλλαγές, κυρίως στην Κίνα και τη Σοβιετική Ένωση. Ο πόλεμος των ιδεών έχει τελειώσει. Οι υποστηρικτές του μαρξισμού-λενινισμού μπορεί ακόμα να υπάρχουν «σε μέρη όπως η Μανγκουα, η Πιονγκγιάνγκ και το Κέμπριτζ Μασσαχουσέττης», αλλά σε γε-

* Ένα παρόμοιο επιχείρημα, που δε στηριζόταν όμως στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου αλλά στις μακροπρόθεσμες οικονομικές και κοινωνικές τάσεις που θα δημιουργούσαν έναν «παγκόσμιο πολιτισμό», αναφέρεται στο Τρίτο Κεφάλαιο.

νικές γραμμές η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει θριαμβεύσει. Θα αφιερώσουμε το μέλλον όχι σε μεγάλες μάχες ιδεών που μας χαροποιούν, αλλά για να αντιμετωπίσουμε τα εγκόσμια οικονομικά και τεχνολογικά προβλήματα. Και, προσέθεσε με θλίψη, όλα αυτά θα είναι πολύ βαρετά.⁶

Αυτή την προσδοκία της αρμονίας την ενστερνίστηκαν πολλοί. Πολιτικοί ηγέτες και διανοούμενοι ανέπτυξαν παρόμοιες απόψεις. Το Τείχος του Βερολίνου είχε πέσει, τα κομμουνιστικά καθεστώτα είχαν καταρρεύσει και τα Ηνωμένα Έθνη είχαν αποκτήσει καινούρια σημασία. Οι πρώην αντίπαλοι του Ψυχρού Πολέμου τώρα πλέον θα συνεργάζονταν και η μεγάλη ευκαιρία διατήρησης της ειρήνης θα βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη. Ο πρόεδρος της πρώτης χώρας στον κόσμο διακήρυξε τη «νέα παγκόσμια τάξη». Ο πρόεδρος του σημαντικότερου πανεπιστημίου στον κόσμο (αν και αυτό είναι υπό συζήτηση), έθεσε βέτο στον διορισμό ενός καθηγητή για θέματα ασφαλείας, γιατί δεν υπήρχε πια ζήτηση: «Αλληλουία! Δε μελετάμε πια τον πόλεμο, γιατί δεν υπάρχει πια πόλεμος».

Η στιγμιαία ευφορία που δημιουργήθηκε στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου δημιούργησε μία ψευδαίσθηση αρμονίας, που πολύ σύντομα αποδείχτηκε ότι ήταν ακριβώς μία ψευδαίσθηση. Ο κόσμος διαφοροποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αλλά δεν έγινε απαραίτητα πιο ειρηνικός. Η αλλαγή ήταν αναπόφευκτη, η πρόοδος δεν ήταν. Παρόμοιες αυταπάτες αρμονίας άνθισαν για σύντομο χρονικό διάστημα στο τέλος των μεγαλύτερων συγκρούσεων του 20ού αιώνα. Ο Πρώτος Παγκόσμιος θεωρήθηκε «ο πόλεμος που θα έβαζε τέλος στους πολέμους» και θα έκανε τον κόσμο να δεχτεί τη δημοκρατία. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος, όπως το έθεσε ο Φραγκλίνος Ρούσβελτ, θα «έβαζε τέλος στη μονόπλευρη δράση, στις αποκλειστικές συμμαχίες, στις ισορροπίες δυνάμεων και σε όλα τα άλλα μέσα που είχαν δοκιμαστεί για αιώνες και είχαν αποτύχει». Αντ' αυτών, θα είχαμε πια έναν «παγκόσμιο οργανισμό» από ειρηνικά έθνη και την έναρξη μίας «σταθερής οικοδόμησης της ειρήνης».⁷ Ωστόσο, ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος παρήγαγε κομμουνισμό, φασισμό και ότι αντίθετο ενός αιώνα δημοκρατίας. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος γέννησε τον Ψυχρό Πόλεμο, που ήταν πράγματι παγκόσμιος. Η αυταπάτη της αρμονίας με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σύντομα διαλύθηκε από το πλήθος των εθνοτικών συγκρούσεων και των «εθνοκαθάρσεων», την κατάρρευση του νόμου και της τάξης, την εμφάνιση νέων μοντέλων συμμαχίας και συγκρούσεων μεταξύ των κρατών, την αναζωογόνηση των νεοκομμουνιστικών και νεοφασιστικών κινημάτων, την ένταση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, το τέλος της «διπλωματίας του χαμόγελου» και της «πολιτικής του ναι» στις σχέσεις της Ρωσίας με τη Δύση, την ανικανότητα των Ηνωμένων Εθνών και των ΗΠΑ να καταστείλουν τις αιματηρές τοπικές συγκρούσεις και την αυξανόμενη δύναμη μίας αναδυόμενης Κίνας. Πέντε χρόνια με-

τά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου η λέξη «γενοκτονία» ακούστηκε περισσότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη πενταετία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Αυτό το αρμονικό παράδειγμα είναι σαφώς πολύ μακριά από την πραγματικότητα, ώστε να μπορέσει να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για την κατανόηση του μεταψυχροπολεμικού κόσμου.

Δύο κόσμοι: Εμείς και αυτοί. Ενώ οι προσδοκίες του ενός και μοναδικού κόσμου συνήθως δημιουργούνται στο τέλος μεγάλων συγκρούσεων, η τάση να σκεφτόμαστε με βάση δύο κόσμους επανέρχεται σε όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Οι άνθρωποι έμπαιναν στον πειρασμό να χωρίζουν τους ανθρώπους σε εμάς και σε εκείνους, στη δική μας ομάδα και στους άλλους, στον δικό μας πολιτισμό και σε αυτούς τους βαρβάρους. Οι μελετητές έχουν αναλύσει τον κόσμο σε Ανατολή και Δύση, σε Βορρά και Νότο, σε κέντρο και σε περιφέρεια. Οι μουσουλμάνοι έχουν παραδοσιακά χωρίσει τον κόσμο σε Νταρ αλ Ισλάμ και Νταρ αλ Χαρμπ, στη χώρα της ειρήνης και στη χώρα του πολέμου. Μία παρόμοια διάκριση έκαναν Αμερικανοί μελετητές στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όταν χώρισαν τον κόσμο σε «ζώνες ειρήνης» και «ζώνες αναταραχής». Οι πρώτες περιλάμβαναν τη Δύση και την Ιαπωνία, που αντιστοιχούσαν στο 15% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι δεύτερες όλους τους υπόλοιπους.⁸

Ανάλογα με το πώς ορίζονται αυτά τα δύο μέρη, η εικόνα ενός διμερούς κόσμου θα μπορούσε να αντιστοιχεί στην πραγματικότητα. Η πιο συχνή διάκριση, που εμφανίζεται με διαφορετικά ονόματα, είναι μεταξύ των πλούσιων (σύγχρονων, αναπτυγμένων) χωρών και των φτωχών (παραδοσιακών, υπανάπτυκτων ή αναπτυσσόμενων) χωρών. Ιστορικά, αυτή η οικονομική διάκριση αντιστοιχεί σε μία πολιτισμική διάκριση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, όπου η έμφαση βρίσκεται όχι τόσο στο επίπεδο ζωής, αλλά κυρίως στις διαφορές στη φιλοσοφία και στον τρόπο ζωής. Και οι δύο αυτές εικόνες αναμφισβήτητα περιέχουν στοιχεία της πραγματικότητας, πάσχουν όμως από πολλούς περιορισμούς.⁹ Οι πλούσιες, σύγχρονες χώρες διαθέτουν χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν από τις φτωχές, παραδοσιακές χώρες. Η διαφορά του πλούτου μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις μεταξύ κοινωνιών, αλλά τα στοιχεία που διαθέτουμε μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτό συμβαίνει κυρίως όταν πλούσιες και πιο ισχυρές κοινωνίες προσπαθούν να κατακτήσουν και να αποικίσουν φτωχές και πιο παραδοσιακές κοινωνίες. Η Δύση το εφάρμοσε στην πράξη για τετρακόσια χρόνια. Αργότερα μερικές από τις αποικίες εξεγέρθηκαν και διεξήγαγαν απελευθερωτικούς πολέμους εναντίον των αποικιοκρατικών δυνάμεων, που κάποια στιγμή έχασαν τη θέλησή τους για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας. Στον σύγχρονο κόσμο η κατάρρευση της αποικιοκρατίας έχει ήδη επέλθει και οι απελευθερωτικοί

πόλεμοι έχουν αντικατασταθεί πλέον από συγκρούσεις μεταξύ των απελευθερωμένων λαών.

Σε ευρύτερο πλαίσιο όμως οι συγκρούσεις μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών δεν είναι πολύ πιθανές, εκτός μεμονωμένων περιπτώσεων, γιατί οι φτωχές χώρες δε διαθέτουν πολιτική ενότητα και την απαραίτητη οικονομική και στρατιωτική δύναμη, ώστε να προκαλέσουν τις πλούσιες χώρες. Η οικονομική ανάπτυξη της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής θολώνει την απλή διάκριση μεταξύ εχόντων και μη εχόντων. Οι πλούσιες χώρες μπορεί να διεξάγουν εμπορικούς πολέμους μεταξύ τους. Οι φτωχές χώρες μπορούν να διεξάγουν βίαιους πολέμους μεταξύ τους, αλλά ένας διεθνής πόλεμος μεταξύ του φτωχού Νότου και του πλούσιου Βορρά απέχει τόσο πολύ από την πραγματικότητα, όσο και η ύπαρξη ενός ευτυχημένου αρμονικού κόσμου.

Η πολιτισμική διχοτόμηση του κόσμου, επίσης, δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Η Δύση αποτελεί μία οντότητα. Οι μη δυτικές κοινωνίες τι άλλο κοινό έχουν εκτός από το γεγονός ότι είναι μη δυτικές; Ο ιαπωνικός, ο ινδουιστικός, ο ισλαμικός και ο αφρικανικός πολιτισμός έχουν ελάχιστα κοινά στοιχεία ως προς τη θρησκεία, τις κοινωνικές δομές, τους θεσμούς και τις αξίες. Η ενότητα της μη Δύσης και η διχοτόμηση Ανατολής-Δύσης αποτελούν μύθους που δημιούργησε η ίδια η Δύση. Αυτοί οι μύθοι πάσχουν από τα μειονεκτήματα του οριενταλισμού, που ο Edward Said πολύ σωστά κατέκρινε, για το ότι προωθεί τη «διαφορά μεταξύ του οικείου (της Ευρώπης, της Δύσης, του «εμείς») και του ξένου (της Άπω Ανατολής, της Ανατολής, του «εκείνοι»)» και για το ότι θεωρεί έμφυτη την ανωτερότητα του πρώτου έναντι του δεύτερου.¹⁰ Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ο κόσμος είχε πλωθεί σε ένα ιδεολογικό φάσμα. Πολιτισμικό φάσμα όμως δεν υπάρχει μόνο ένα. Η πολιτισμική πόλωση της «Ανατολής» και της «Δύσης» είναι, εν μέρει, μία ακόμα συνέπεια μίας παγκόσμιας αλλά ατυχούς πρακτικής, να ταυτίζουμε δηλαδή τον ευρωπαϊκό με τον δυτικό πολιτισμό. Αντί για «Ανατολή και Δύση» θα ήταν πιο σωστό να μιλάμε για τη «Δύση και τον υπόλοιπο κόσμο», διατύπωση που, τουλάχιστον, υπονοεί και την ύπαρξη πολλών άλλων μη δυτικών κόσμων. Ο κόσμος παρά είναι πολύπλοκος για να μπορέσουμε να τον φανταστούμε απλώς διχοτομημένο οικονομικά μεταξύ Βορρά και Νότου, ή πολιτισμικά μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

184 κράτη, πάνω κάτω. Ο τρίτος χάρτης του μεταψυχροπολεμικού κόσμου προέρχεται από αυτό που ονομάζουμε «ρεαλιστική» θεωρία των διεθνών σχέσεων. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία τα κράτη είναι οι κύριοι και μόνοι σημαντικοί πρωταγωνιστές στην παγκόσμια σκηνή, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών διέπονται από αναρχία και, κατ' επέκταση, για να μπορέσουν να διασφαλίσουν την επιβίωση και την ασφάλειά τους, τα κράτη προσπα-

θούν αδιακρίτως να μεγιστοποιήσουν τη δύναμή τους. Αν ένα κράτος δει κάποιον άλλο να αυξάνει τη δύναμή του και συνεπώς να αποτελεί δυνητικά απειλή, προσπαθεί να προστατεύσει τη δική του ασφάλεια αυξάνοντας τη δύναμή του ή συμμαχώντας με άλλα κράτη. Τα συμφέροντα και οι πράξεις των 184, πάνω κάτω, κρατών του μεταψυχροπολεμικού κόσμου μπορούν να προβλεφθούν βάσει αυτών των υποθέσεων.¹¹

Αυτή η «ρεαλιστική» εικόνα του κόσμου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη ως αφηγηματικό σημείο για την ανάλυση των διεθνών σχέσεων και την εξήγηση της συμπεριφοράς των κρατών. Τα κράτη είναι και θα παραμείνουν οι κυρίαρχες οντότητες στις παγκόσμιες υποθέσεις. Διαθέτουν στρατό, ασχολούνται με τη διπλωματία, διαπραγματεύονται συνθήκες, διεξάγουν πολέμους, ελέγχουν διεθνείς οργανισμούς, επηρεάζουν και σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν την παραγωγή και το εμπόριο. Οι κυβερνήσεις των κρατών δίνουν προτεραιότητα στην εξωτερική ασφάλεια των κρατών τους (παρόλο που, συχνά, πολλές κυβερνήσεις δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη διασφάλιση της θέσης της κυβέρνησης έναντι εσωτερικών απειλών). Γενικά, το κρατικό παράδειγμα μας προσφέρει ένα πιο ρεαλιστικό εργαλείο για να ερμηνεύσουμε την παγκόσμια πολιτική απ' ό,τι τα δύο προηγούμενα παραδείγματα.

Όμως και αυτό, επίσης, πάσχει από πολύ σοβαρούς περιορισμούς.

Πρώτα απ' όλα, υποθέτει ότι όλα τα κράτη αντιλαμβάνονται τα συμφέροντά τους με τον ίδιο τρόπο και ενεργούν με τον ίδιο τρόπο. Η απλή υπόθεση του παραδείγματος ότι η δύναμη είναι τα πάντα αποτελεί σίγουρα ένα αφηγηματικό σημείο για την κατανόηση της συμπεριφοράς των κρατών, αλλά δε μας οδηγεί πολύ μακριά. Τα κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους σύμφωνα με τη δύναμη, αλλά, επίσης, και με βάση πολλά άλλα πράγματα. Σίγουρα, τα κράτη προσπαθούν συχνά να εξισορροπήσουν τη δύναμη, αλλά αν ήταν αυτό μόνο που έκαναν, τότε οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες θα είχαν συμμαχήσει με τη Σοβιετική Ένωση εναντίον των ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας 1940. Τα κράτη απαντούν κυρίως σε αυτό που εκλαμβάνουν ως απειλή, και τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη είδαν μία πολιτική, ιδεολογική και στρατιωτική απειλή από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης. Αντιλήφθηκαν τα συμφέροντά τους με έναν τρόπο που δε θα μπορούσε εύκολα να προβλεφθεί βάσει της κλασικής ρεαλιστικής θεωρίας. Η κουλτούρα, οι αξίες και οι θεσμοί επηρεάζουν καταλυτικά τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους. Επίσης, τα συμφέροντα των κρατών διαμορφώνονται όχι μόνο από τις εσωτερικές τους αξίες και θεσμούς, αλλά επίσης και από διεθνείς κανόνες και θεσμούς. Πέρα όμως από το πρωταρχικό τους μέλημα για ασφάλεια, διαφορετικού είδους κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους με διαφορετικούς τρόπους. Κράτη που έχουν παρόμοια κουλτούρα και θεσμούς θα δουν ότι έχουν κοινά συμφέροντα. Δημοκρατικά κράτη έχουν κοινά ση-

μεία με άλλα δημοκρατικά κράτη και συνεπώς δεν πολεμούν μεταξύ τους. Ο Καναδάς, για παράδειγμα, δεν έχει συμμαχήσει με άλλη δύναμη για να αποτρέψει εισβολή από τις ΗΠΑ.

Οι υποθέσεις του κρατικού παραδείγματος έχουν αποδειχτεί αληθινές κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο όμως δεν μπορούν να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε πώς η παγκόσμια πολιτική θα διαφέρει με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου από την παγκόσμια πολιτική κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και πριν από αυτόν. Όμως είναι σαφές ότι υπάρχουν διαφορές και ότι τα κράτη αντιμετωπίζουν διαφορετικά τα συμφέροντά τους από τη μία ιστορική περίοδο στην άλλη. Στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο τα κράτη όλο και πιο πολύ ορίζουν τα συμφέροντά τους με πολιτισμικές συντεταγμένες. Συνεργάζονται και συμμαχούν με κράτη που έχουν παρόμοιο ή κοινό πολιτισμό και όλο και πιο συχνά συγκρούονται με χώρες από διαφορετικούς πολιτισμούς. Τα κράτη ορίζουν την απειλή με βάση τις προθέσεις των άλλων κρατών, και ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι προθέσεις γίνονται αντιληπτές διαμορφώνεται από σχέψεις που γίνονται με βάση την ιδιαίτερη κουλτούρα. Η κοινή γνώμη και οι πολιτικοί όλο και λιγότερο θεωρούν ότι απειλούνται από ανθρώπους που πιστεύουν ότι τους καταλαβαίνουν, και μπορούν να τους εμπιστευτούν επειδή έχουν την ίδια γλώσσα, θρησκεία, τους ίδιους θεσμούς και την ίδια κουλτούρα. Είναι πολύ πιο πιθανό να θεωρήσουν ότι απειλούνται από κράτη των οποίων οι κοινωνίες έχουν διαφορετικό πολιτισμό και, συνεπώς, δεν τις καταλαβαίνουν και δεν αισθάνονται ότι μπορούν να τις εμπιστευτούν. Τώρα που ο μαρξισμός-λενινισμός της Σοβιετικής Ένωσης δεν αποτελεί πλέον απειλή για τον Ελεύθερο Κόσμο και τώρα που οι ΗΠΑ δεν αποτελούν απειλή για τον κομμουνιστικό κόσμο, οι χώρες και στους δύο κόσμους όλο και πιο πολύ θεωρούν ότι απειλούνται από κοινωνίες που διαφέρουν πολιτισμικά.

Παρόλο που τα κράτη παραμένουν οι πρωταγωνιστές της παγκόσμιας σκηνής, υφίστανται απώλειες στην κυριαρχία τους, τις λειτουργίες τους και τη δύναμή τους. Οι διεθνείς οργανισμοί τώρα αποκτούν το δικαίωμα να κρίνουν και να περιορίζουν μία χώρα μέσα στα ίδια της τα σύνορα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, και κυρίως στην Ευρώπη, οι διεθνείς οργανισμοί έχουν αναλάβει πολύ σημαντικές λειτουργίες, τις οποίες πρώτα επιτελούσαν τα ίδια τα κράτη, και έχουν δημιουργηθεί πανίσχυρες διεθνείς γραφειοκρατίες που επιβάλλονται απευθείας στους πολίτες. Παγκοσμίως, υπάρχει μία τάση οι κυβερνήσεις των κρατών να χάνουν τη δύναμή τους μέσω της αποκέντρωσης των εξουσιών τους και της μετατροπής τους σε τοπικές πολιτικές οντότητες. Σε πολλά κράτη, συμπεριλαμβανομένων των ανεπτυγμένων χωρών, τα τοπικιστικά κινήματα υπάρχουν και προσπαθούν να επιτύχουν σημαντική αυτονομία, ακόμα και απόσχιση. Οι κυβερνήσεις των κρατών έχουν χάσει σε με-

γάλο βαθμό την ικανότητά τους να ελέγχουν τη ροή του χρήματος εντός και εκτός της χώρας τους και αυξάνονται οι δυσκολίες τους να ελέγξουν τη ροή ιδεών, τεχνολογίας, αγαθών και ανθρώπων. Τα κρατικά σύνορα, εν ολίγοις, έχουν αρχίσει να γίνονται διαπερατά. Όλες αυτές οι εξελίξεις έχουν κάνει πολλούς να πιστεύουν ότι έρχεται σταδιακά το τέλος του «σκληροπυρηνικού» κράτους, που είχε αποτελέσει τον κανόνα από τη Συνθήκη της Βεστφαλίας το 1648,¹² και κάνει την εμφάνισή της μία διαφορετική, συνθέτη, πολυεπίπεδη διεθνής τάξη, που πλησιάζει περισσότερο τη μεσαιωνική εποχή.

Πραγματικό χάος. Η αποδυνάμωση των κρατών και η εμφάνιση «αποτυχημένων κρατών» συνηγορούν στην τέταρτη άποψη, ενός κόσμου σε αναρχία. Αυτό το παράδειγμα διακηρύττει: την κατάρρευση της κυβερνητικής εξουσίας, τη διάλυση των κρατών, την ένταση των φυλετικών, εθνοτικών και θρησκευτικών συγκρούσεων, την εμφάνιση διεθνών εγκληματικών συμμοριών, τον πολλαπλασιασμό των προσφύγων σε δεκάδες εκατομμύρια, τον πολλαπλασιασμό των πυρηνικών και άλλων όπλων μαζικής καταστροφής, την εξάπλωση της τρομοκρατίας και την επικράτηση των σφαγών και των εθνοκαθάρσεων. Αυτή η εικόνα ενός χαοτικού κόσμου παρουσιάστηκε πειστικά σε δύο βιβλία που εκδόθηκαν το 1993: *Out of Control*, του Zbigniew Brzezinski, και *Pandemonium*, του Daniel Patrick Moynihan.¹³

Όπως και το κρατικό παράδειγμα, έτσι και το παράδειγμα του χάους είναι αρκετά κοντά στην πραγματικότητα. Προσφέρει μία παραστατική και ακριβή εικόνα του τι συμβαίνει στον κόσμο· εν αντιθέσει με το κρατικό παράδειγμα φωτίζει τις σπουδαίες αλλαγές που προέκυψαν στην παγκόσμια πολιτική με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ήδη από τις αρχές του 1993, λόγω χάρη, υπολογίστηκε ότι 48 εθνοτικοί πόλεμοι βρίσκονταν σε εξέλιξη σε όλο τον κόσμο, ενώ μόνο στην πρώην Σοβιετική Ένωση υπήρχαν 164 «εδαφικές, εθνοτικές διεκδικήσεις και συγκρούσεις σε συνοριακές γραμμές». 30 από τις οποίες πήραν και τη μορφή στρατιωτικής σύγκρουσης.¹⁴ Παρ' όλα αυτά, το παράδειγμα του χάους πάσχει από υπερβολική αμεσότητα στη σχέση του με την πραγματικότητα, πολύ περισσότερο απ' ό,τι το κρατικό παράδειγμα. Ο κόσμος μπορεί να είναι χαοτικός, αλλά έχει κάποιου είδους τάξη. Η εικόνα μίας παγκόσμιας αναρχίας προσφέρει ελάχιστα στοιχεία για την κατανόηση του κόσμου, για την ταξινόμηση των γεγονότων και την εκτίμηση της σπουδαιότητάς τους, για την πρόβλεψη των τάσεων, για τη διάκριση διαφορετικών τύπων χάους και των πιθανών αιτιών και συνεπειών τους, και για την ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών για όσους διαμορφώνουν κυβερνητική πολιτική.